

Обрен Благојевић*

ГЛАВНЕ ОДЛИКЕ РАЗВОЈА ЕКОНОМСКЕ МИСЛИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ДО 1941. ГОДИНЕ

I

Економска мисао у југословенским земљама развијала се, у првом реду, зависно од њихове политичке судбине у историји. И пошто им је та судбина била увелико различита, и њихова је економска мисао имала веома различите токове. Тек у другом реду дјеловали су и разни други фактори, међу којима нарочито степен и карактеристике привредног развоја. Зависно углавном од та два фактора, развој економске мисли у појединим југословенским земљама имао је, најкраће говорећи, следеће одлике.

У Црној Гори, чији су бар средишни крајеви били мање-више слободни у континуитету, читав друштвени живот, па унутар њега и економска мисао, имала је — за свој развој — ту околност међу свима најповољнију. Па и они њени крајеви који су подуже били под млетачком влашћу имали су у овом погледу много повољније развојне услове него сјеверозападни крајеви који су били под Турцима. У великој мјери отуда и сва она разлика која се појављује у развитку економске мисли између југоисточних и сјеверозападних крајева. Но, за разлику од политичких, у Црној Гори је увелико негативно дјеловао онај привредни фактор. Наиме, особито са гледишта ондашњих развојних прилика у свијету уопште, Црна Гора није имала нимало повољне природне услове, у првом реду земљишну конфигурацију, бар онда далеко најважнијег фактора привредног развитка. Тиме је готово анулирано позитивно дејство политичке слободе, па економска мисао у Црној Гори у свом развоју

* Академик Обрен Благојевић САНУ, Београд.

није досегла ону висину, особито економскотеоријску, коју би досегла да су јој оба ова фактора били повољни.

У Србији, ослобођеној од турске власти почетком XIX вијека, а са веома повољним привредним могућностима, које су се, истина, тек у националној слободи почеле развијати и искоришћавати, економска мисао стекла је изванредно повољне и политичке и економске услове. У првој половини прошлог вијека економска мисао у Србији улазила је, преко економских публикација, па и доласка самих њихових аутора, са сјевера, из развијеније Војводине. То је представљало почетни дио процеса развитка економске мисли у самој Србији, развитка коме су много допринијели они српски економисти који су се у земљу враћали из развијених европских земаља, камо их је влада слала на школовање. Они су у земљу унијели и прве апстрактно-теоријске погледе европских економиста, којима ће се каснији развој ове науке у Србији увелико одликовати.

Међу свим југословенским земљама Хрватска је свијету дала најраније, па истовремено и најистакнутије, представнике економске мисли — посебно оног њеног правца који се назива меркантилизмом. Разлог томе је у чињеници што су ти економисти, иако рођени у Хрватској, великим дијелом живјели и стварали у другим, напреднијим европским земљама, у којима је и сама економска мисао била далеко развијенија. То објашњава и чињеницу што су ти економисти (Котруљић, Гучетић, Влачић, Крижанић), по правилу, и писали на страним језицима, па је и њихова економска мисао била претежно уткана у економску мисао тих страних земаља. Током XIX и првих деценија XX вијека економска мисао у Хрватској — земљи која је, истина, била у саставу Аустро-Угарске, али је привредно била развијена — достигла је висок степен развитка у свим својим саставним дјеловима.

И словеначки приморски градови, посебно Копер и Изола, имали су већ у XIV вијеку своје статуте, у којима је био регулисан и велики дио привредног живота. Индивидуална, пак, економска мисао јавила се у XVII вијеку, у вези са једном штајерском школом за теолошке, филозофске и економске студије. У XVIII и, нарочито, XIX вијеку у Словенији, која је, као што је познато, такође била у саставу Аустро-Угарске, већ има много писаца који се баве економском проблематиком. Неколико, пак, година прије другог свјетског рата велики значај за развој економске мисли у Словенији имао је Социјално-економски институт, који је око себе окупио многе раднике на пољу економских наука.

Услови, како политички тако и привредни, за развој економске мисли у Македонији били су још неповољнији него у осталим југословенским земљама за вријеме турске власти. Дубоко у унутрашњости турског царства и, нарочито, под једним веома крутим феудалним режимом чифчијских односа, а

остајући у саставу Турске све до балканског (а Србије односно прве Југославије, до другог свјетског) рата Македонија одиста није имала потребне услове за развој своје економске мисли. Па ипак, се и овдје јављају економски мислиоци, који се, немајући перспективу у својој земљи, отимају и одлазе у друге земље на студије и усавршавање. Тако су радили Точков, Јаранов, Мировски, Благоев, Арсов и други македонски економски писци.

II

Ниједан од она два главна фактора које смо досад имали у виду, политичка историја и степен политичке развијености, ни у Босни и Херцеговини нијесу погодовали развоју економске мисли. Након средњовјековне самосталности, Босна и Херцеговина је дуго, вјековима, остала под турском владавином, да би четири деценије прије завршетка првог свјетског рата сносила све добро и зло аустроугарске управе. Разумије се да та страна владавина никако није била стимулативан фактор развоју економске мисли. С друге стране, иако су привредне могућности пружале извјесне, веома повољне услове за развој, особито шумарство, рударство, дуванарство, виноградарство, шљиварство, оне под страном окупацијом ни из далека нијесу остварене. Централистичка економска политика прве Југославије такође им није погодовала. Развој економске мисли у овим земљама увелико носи на себи печат таквих прилика. Па ипак је могуће констатовати да економска мисао овдје и није тако сиромашна како би се могло очекивати по тешкој политичко-историјској судбини и привредној заосталости ових земаља.

1. Узета у цјелини, економска мисао у Босни и Херцеговини манифестовала се у **значајно различитој мјери** и у разним облицима читавим током историје ових земаља. Већ у средњем вијеку, почев од повеље Кулина бана Дубровчанима из 1189. године, у доба самосталних босанско-херцеговачких државица, налазимо је изражену у многобројним актима владара, банова и краљева, актима којима се, углавном, дају повластице страним, дубровачким, которским и млетачким трговцима. Уосталом, чак ни у Европи овога времена немамо много развијенију економску мисао.

Турска окупација из 1463. односно 1482. године прекинула је тај природни развој за више вјекова, али је економска мисао сада нашла свој израз у многим турским канун-намама, ха-тишерифима, наредбама и другим прописима којима су регулисани привредни живот и економски односи. То законодавство је тако обимно да према оном из ранијег периода политичке независности, несумњиво, представља велики напредак.

Аустроугарска управа у овим земљама значила је владавину једне цивилизоване европске државе, али је и она била

туђа и угњетачка и није собом донијела неки велики напредак у развоју економске мисли. Истина, у овом се периоду јавља неколико индивидуалних економских мислилаца и неколико часописа, а и окупаторско привредно законодавство и, још више, економска дискусија у босанско-херцеговачком Сабору, што је значило корак даље у развоју.

Ослобођење и улазак Босне и Херцеговине у ширу државну заједницу донијели су собом проширење економских веза и видика и могућности привредног размаха, али је централистичка и бирократска владавина свела ту могућност на мању мјеру. Природно је, додуше, што се као последица ширег културног развоја, сада јавља много више индивидуалних економских мислилаца, много више листова и часописа, али је Босна и Херцеговина некако имала статус провинције и остала у читавом овом периоду без иједног, па и економског факултета. Економска мисао се, зато, и даље задржала углавном у оквирима других општинских часописа и, осим ријетких изузетака, није ни у овом периоду дала замашнија, посебна дјела. Па ипак треба истаћи да неки економски писци из Босне и Херцеговине овога периода, писци првенствено социјалистичког смјера, несумњиво улазе у редове најбољих југословенских стваралаца на овом пољу.

2. Досад смо имали у виду економску мисао уопште, економску мисао у њеном најширем смислу. Међутим, кад се узме у обзир само оно што се зове **економском теоријом**, мора се констатовати да је до краја остало слабо развијено. Изузев малог броја људи који су расправљали и о економскотеоријским питањима, као што су били Тодор Крушевац или др Гојко Круљ, остали се економски писци, углавном, нијесу лаћали таквих питања. То, међутим, важи само за грађанску економску мисао, док су међу социјалистима, у ствари комунистима, дјеловали и такви одлични теоретичари какви су били Веселин Маслеша или Бранко Бујић. Ова скромност у развоју економскотеоријске мисли у Босни и Херцеговини има своје узроке првенствено у неразвијености њиховог привредног живота, а уз то, нарочито, у одсуству високо образованих економских кадрова, посебно оних школованих у развијеним земљама. Отуда се економски писци у Босни и Херцеговини, по правилу одреда, баве или привредним приликама у прошлости или привредним проблемима у садашњости, дакле привредном историјом и економском политиком.

3. С обзиром на битно пољопривредни карактер босанско-херцеговачке привреде, сасвим је разумљиво што је главно питање које је окупирано пажњу економских мислилаца управо **аграрно и сељачко питање**. Оно је чинило далеко најчешћи предмет расправа, како у освртима привредноисторијског тако и у онима економскополитичког карактера. Такви истакнути привредни историчари какви су били др Ђиро Трухелка, др Вла-

дислав Скарић, др Хамдија Крешевљаковић или који други, велики дио својих најважнијих радова посветили су привредној прошлости и турском аграрном законодавству, док такви економски политичари какви су били Тодор Крушевац, Мустај-бег Мутевелић, др Гојко Круљ, др Никола Стојановић и неки други, најчешће расправљају о текућим економским, а прије свега аграрним и сељачким питањима. Па и такво дивно књижевно перо као што је било Кочићево, уколико се дотицало економских питања, то су увијек била питања аграрних односа у прошлости и садашњости, питања тешког сељачког живота и њихових многобројних проблема.

4. Кад је ријеч о овим питањима, није сувишно истаћи да у њима никако **не влада једнодушност** међу ауторима. Напротив, коликогод су чести осврти на аграрно и сељачко питање, готово исто толико су честе и разлике у гледању на њих. То се нарочито тиче положаја зависног слоја сељаштва у Босни и Херцеговини, како за вријеме њихове самосталности тако и, особито, под Турцима. Разлике међу писцима су веома велике, мишљења па и дијаметрално супротна. Као најбољи примјер за то могу се навести саборски говори: с једне стране Петра Кочића, а са друге Мустај-бега Мутевелића, од којих је први заступао тезу о нужности облигатног ослобођења кметова, а други негирао и само постојање кметства у Босни и Херцеговини. Разлике међу ауторима су заиста велике. Аутори се не слажу ни у оцјени положаја и права босанскохерцеговачког кмета у независној средњовјековној држави, а још мање се слажу у погледу њиховог положаја и права под Турцима. Спорна су већ и питања: настанка кметства, става турске власти одмах по заузећу Босне и Херцеговине, утицаја конфесије на земљишна права и односе, карактера турских аграрних прописа и степена њихове примјене и валидности у практичном животу, и још много конкретнијих питања. Разлике су нарочито велике међу хришћанским, особито српским, и муслиманским писцима. Има се утисак да нека од тих питања у науци нијесу једнодушно ријешена ни до данас.

5. И у Босни и Херцеговини, слично ономе како је било у Црној Гори, а за разлику од прилика у Србији, економска мисао **носи обиљежје непрофесионализма**. Њени су носиоци само изузетно школовани и професионални економисти, а по правилу то су људи других наобразби и занимања: политичари, правници, агрономи, професори итд. Што је било тако сасвим је разумљиво с обзиром на привредну неразвијеност и, посебно, одсуство школованих економиста услед немања економског факултета у земљи онога времена. Разумије се да је и ова чињеница оставила трага на стваралаштву, нарочито на одсуству теоријских радова, о чему смо говорили.

6. **Неједнакост развијености** економске мисли у Босни и Херцеговини у разним периодима њихове историје такође је

разумљива и очекивана. У том би се погледу за Босну и Херцеговину могло казати да је, насупрот слабом стању економске мисли у њеном средњовјековном периоду, њен развој за вријеме турске владавине достигао значајан степен. Наиме, турско аграрно законодавство, често посебно и различито за разне вилајете, било је веома богато, можда не слабије од европског законодавства онога времена, а осим њега јављали су се и људи који су у својим путописима, дневницима и хроникама о обичном свакодневном животу, извјесну пажњу поклањали и економским питањима. И одиста су путописи Бенедикта Курипеша и Евлије Челебије, дневници Мула Мустафе Башескије и забиљешке Петра Чокорића значајни извори наших сазнања о ондашњем привредном животу. Период аустроугарске управе за економску мисао је нарочито значајан по општој аустроугарској економској политици, а посебно онај о аграру, и по веома садржајним извјештајима са сједница Сабора, док је период међуратне Југославије нарочито значајан по масовнијој појави економских писаца и разноврсности разматраних проблема.

7. У економској мисли Босне и Херцеговине неједнако су заступљене и **разне економске дисциплине**. Могло би се рећи да, изузев у радовима Бранка Бујића и Веселина Маслеше, питања из оквира политичке економије готово да и нијесу разматрана. Још мање је било ријечи о питањима из области економских доктрина. Напротив, врло су бројни радови чији је предмет из оквира неке гране економске политике, при том нарочито аграрне, али — посебно у посљедњем периоду — и разних других грана, као: занатске, индустријске, трговинске (унутрашње и спољне,) саобраћајне. Особито су вриједни доприноси из тих дисциплина Тодора Крушевца и Гојка Круља, излагани поглавито у часопису **Преглед**. Привредна историја је такође обилато заступљена. У њој се истичу радови Ђира Трухелке, Владислава Скарића, Фехима Спаха, Сафет-бега Башагића Реџепашаића, Петра Кочића, Мустаја-бега Мутевелића, Војислава Хранића и других. Док се о статистици као науци скоро не може ни говорити, сами статистички подаци заступљени су у многим радовима. Занимљиво је, међутим, да су у Босни и Херцеговини и радови из области финансија, са изузетком саборских дискусија, готово одсутни, чему је главни узрок у државној несамосталности ових земаља.

8. **Облици** у којима је садржана економска мисао у Босни и Херцеговини разнолики су: од кратких новинских и часописних билежака, преко разних прилога, чланака, осврта, расправа и слично, све до посебних издања, књига. Треба, међутим, нагласити да је ових посљедњих — посебних књига — веома мало. У том је од свих југословенских земаља Србија на првоме мјесту. У Босни и Херцеговини су своје економско стваралаштво у облику посебних књига, у посматраним периодима, уобличавали само ријетки аутори, као Бујић, Скарић, Ђорђе Крстић, Мас-

леша, док су се сви остали ограничавали на разне периодичне и заједничке публикације. Пошто чисто економских периодичних публикација, тако рећи, није ни било, главни босанскохерцеговачки часописи: српски, **Преглед**; муслимански, **Гајрет** и хрватски, **Напредак**, а нарочито онај први, служили су и као гласила за економску проблематику. Свакако треба истакнути огroman значај који је и у овом погледу имао чувени сарајевски **Гласник Земаљског музеја**, који излази још и данас, непрекидно од 1889. године и у коме су публиковани многи веома важни радови из области економске проблематике, посебно аграрне историје.

9. Фактори економске мисли у Босни и Херцеговини у највећој се мјери поклапају са онима у другим земљама. Као што смо рекли, то су: степен привредне развијености, политичке прилике, стање просвјете и културе и слично. Но, овдје је, особито у извјесним периодима, снажно дјеловао и један специфичан фактор: **вјерска и национална подвојеност становништва**. Посебно у периоду аустроугарске владавине, која је као и увијек почивала на начелу *divide et impera*, ова подвојеност је била врло изразита, чега је један од најкарактеристичнијих изражаја била и подјела главних часописа, па и остале штампе, према конфесионалним обиљежјима. Но, такво стање било је, с једне стране и посљедица културно-историјског развика ових земаља, а са друге, оставило трага и у каснијем животу, све до наших дана.

10. Слаба привредна развијеност Босне и Херцеговине дјеловала је и у том смислу што се у развоју њихове економске мисли **не могу**, као у другим, развијеним земљама, **разликовати разни правци и школе економске мисли**. Овдје тога заиста није било. Не само да није било оног сукцесивног смјењивања појединих школа, њихове, тако рећи, владавине економским погледима дотичног периода, као у земљама западне Европе, већ се у Босни и Херцеговини ниједна од познатих економских школа није манифестовала као таква. Највише што се може рећи у том смислу то је да се у овом или оном ставу неког босанскохерцеговачког економског мислиоца називу мањи или већи утицаји и одјеци неке од великих школа економске мисли, као класично-либералне или државно-интервенионистичке.

11. Једина подјела која се у развоју економске мисли Босне и Херцеговине са извјесношћу може констатовати то је **подјела на грађанску и социјалистичку економску мисао**. Ова друга се, што је сасвим природно, појавила касније, али већ у периоду аустроугарске окупације најизразитије у многобројним списима Васе Пелагића. Но, и за њега је карактеристично да је своје социјалистичке погледе публиковао ван Босне и Херцеговине, у којој је тада владао један азијатски систем. Социјалистичка (а нарочито комунистичка) економска мисао поново је букнула, ношена револуционарним таласима октобарске револу-

ције, у годинама које су непосредно слиједиле први свјетски рат. Тада је она долазила до изражаја у многобројним партијским прогласима и чланцима у партијској штампи. Тек касније, у тридесетим годинама, појављују се двојица веома истакнутих марксиста, у лицу Веселина Маслеше и Бранка Бујића Седмака, који су такође своје списе великим дијелом публиковали ван Босне и Херцеговине, углавном у Београду, али су били и остали, и по свом рођењу и по својој трагичној смрти, синови Босне.

Obren Blagojevic

MAIN FEATURES OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC THOUGHT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA BY 1941

Summary

Neither the political history nor the level of economic development in Bosnia and Herzegovina favoured the development of the economic thought. After being independent in the Middle Ages, they remained under the Turkish rule for centuries, to suffer all the good and bad of the Austrian-Hungarian administration for four decades before the end of the World War I. Although the natural potentialities offered certain favourable conditions, they were not in the slightest utilized under the foreign occupation. Neither the centralized economic policy of the first Yugoslavia favoured them any better.

The development of the economic thought in these countries is largely marked by such circumstances. However, it can be noted that the economic thought there has not been so poor as it could be expected. Certainly, in view of what was called the economic theory only, it must be admitted that it definitively remained poorly developed. But, it does not apply to the socialist thought, which was presented by such excellent theoreticians like Veselin Maslesa and Branko Bujic.

The main issue that preoccupied the attention of economic thinkers was the agricultural and rural issue. It should be said that there were very great differences among the writers in that respect, especially about the position of dependent farmers, under the Turks particularly.

The bearers of economic thought were educated economists only in exceptional cases and as a rule belonged to various other professions.

The factors of economic thought were the same as in other countries, but there was one specific factor more that had a strong influence, especially in certain periods: religious and national division.

Finally, unlike the developed countries, there are no various directions and schools of economic thought to be differentiated here. The only clearly noted division is that between the civil and socialist economic thought, from the moment the latter appeared.